

Olasz szociológia

Egy olaszországi tanulmányút és egy kongresszus tanulságai

1968. november elejétől 1969. februárjáig a magyar–olasz kulturális csereregyművelési keretében egyéni kutató-ösztöndíjjal Rómában tartózkodtam. Tanulmányutam általános célkitűzése az volt, hogy tanulmányozzam a mai olasz polgári és marxista filozófia problémáit. Emellett anyagot gyűjtöttem egy „strukturális filozófia” vonatkozású taglaló munkához.

Célkitűzésemből adódott, hogy a könyvtárak mellett leginkább egyes egyetemi tanszékeket és a Gramsci Intézetet látogattam. Módom volt többek közt megismereni a Római Egyetem Szociológiai Intézetét mellett működő „Szociológiai Továbbképző Iskola”-t (Scuola di perfezionamento in Sociologia), melynek igazgatója V. Castellano professzor. Castellano irányítja a Rómában székelő „Nemzetközi Szociológiai Intézetet” is, mely két évenként kongresszusokat szervez. Az Intézet XXII. kongresszusára ez év (1969) szeptember 15. és 20. között került sor, s ezen Castellano meghívására magam is részt vettem.

Szociológiai továbbképző iskola

Az alábbiakban a római szociológiai kongresszus munkájáról szeretnék beszámolni, ezt megelőzőleg azonban kitérek megelőző tanulmányutam néhány tapasztalatára is.

Maga a „Szociológiai továbbképző iskola”, melyről szóltam, a következőképpen működik:

Felvételét elsősorban azok a pályázók nyernek, akik a statisztikai tudományokban szereztek diplomát, de mellettük minden olyan diplomás sikerrel jelentkezhet, akit ajánl az Iskola Tanácsa. A kétéves tanfolyam elvégzése után a hallgatók kiegészítő diplomát kapnak. A kurzus négy alaptémát és több kiegészítő tantárgyat foglal magában. A négy alaptéma a következő:

„A társadalmi egyensúly elmélete”,
 „A társadalmi kutatás technikája és metodológiája”,
 „Gazdaság-szociológia”,
 „Jogszociológia”.

A kiegészítő tárgyak közt találjuk a szociológia-történetet, a politikai szociológiát, a kulturális antropológiát, a szociálpszichológiát, a gazdaságtörténetet, a fejlődés-szociológiát, a falu- és város-szociológiát, a tömegkommunikáció szociológiáját, az ipar- és munkaszociológiát, valamint a vallás-szociológiát.

A diploma megszerzéséhez a négy alaptémából és négy szabadon választott kiegészítő tárgyból kell vizsgát tenni. A felsorolt elméleti diszciplínák mellett látogatni lehet még néhány szabadon választott szemináriumot (a megismerés szociológiája, irodalom-szociológia, stb.). A „társadalmi kutatás technikája és metodológiája” e kollegiumon belül két szemináriumsoport fut: egy T. Parsonsról, egy pedig Marxról.

Olasz marxisták, Marx-szeminárium

Három hónapos római tartózkodásom alatt eljártam meghallgatni ezeket a foglalkozásokat. A Marx-szeminárium keretében tulajdonképpen a történelmi materializmus feldolgozása folyik, melynek módszere az eredeti szövegek feldolgozása és elemzése. A feldolgozásra szánt alapvető szövegek a Német ideológia, a Grundrisse és A tőke. (Az iskola személyi összetételéről meg kell jegyezni, hogy mind az ide beiratkozó hallgatók, mind az oktatók többsége marxistának vallja magát.)

A Marx-szeminárium keretében magam is tartottam egy előadást „Marx

módszertar” címen. Előadásomat kérdések követték, — ezek közül nem egy túlmént az előadott anyagom. A hallgatók a szocialista forradalom gyakorlati problémáit iránt mutattak élénk érdeklődést. Pl. azt firtatták, hogy a szocialista forradalom jelenlegi történelmi periódusában igaz-e Marxnak az a tétele, melynek értelmében a korábbi forradalmi osztályokkal ellentétben a proletariátus a hatalom megragadása után is az egész társadalom érdekeit képviselőjeként lép fel. Azzal, hogy intézményesíti hatalmát a forradalmi osztály, nem hoz-e létre új partikuláris érdekszférát — volt a problémájuk. Ebben a kérdésfeltevésben természetesen egy ideológiai prekonceptió ismerhető fel, amely meghatározott álláspont kifejezője. Az az álláspont, melyről szó van — egyéb tapasztalataim szerint — kapcsolatban van az aktivizáló baloldali mozgalmakkal, s azok elméleti tevékenységével. E kérdésre a továbbiakban visszatérek.

Opera aperta: kulturális-politikai eszmecsere

Anyaggyűjtő munkám és kéziratom összeállítása mellett sikerült időt szakítanom más jellegű tapasztalatszerzésre is. Kapcsolatba kerültem egyebek közt az Opera aperta c. baloldali kulturális folyóirat szerkesztőségével. Az Opera aperta az olasz társadalom mai égető problémáival foglalkozik, a különböző baloldali csoportok közötti kulturális-politikai eszmecsere szolgálatára. Gyakran nyilatkoznak meg hasábjain a kommunista értelmiség ismert képviselői, sőt az Olasz Kommunista Párt vezetői is (pl. Berlinguer).

Múlt évi utolsó száma „Pártok és ideológiák” címen közölt tematikus összeállítást a diákmozgalomról és a baloldali pártok ezzel kapcsolatban felmerült feladatairól. Ezt a számot a Mondadori kiadó által szervezett anketon, melyen magam is részt vettem, széles körű hallgatóság vitatta meg. Az anketon jelen voltak a baloldali pártok, a különböző szellemi áramlatok, az értelmiség és a diákság ismert képviselői. Ez olyan alkalom volt, mely összegezte, csokorba gyűjtötte számomra azokat a tapasztalatokat, benyomásokat, amelyeket az egyetemen, a Gramsci Intézetben, diákok, oktatók, művészek, írók és újságírók közt megfordulva időmben volt szerezni. Az alap-hangulat az volt, hogy „a pártok előregedtek”. Mivel hierarchikus-bürokratikus struktúrával, a pártmunkát szakszerűen, hivatásként űző káderekkel rendelkezik, képtelenek asszimilálni az ifjúságot, lemaradnak az élet, a fiatal mozgalmak, „az ideológiák” mögött. Ezt a típusú kritikát a hozzájáruló — s ezzel szintén gyakran lehet találkozni — kiterjesztették az Olasz Kommunista Pártra is. Az általam röviden összefoglalt álláspont a diákmozgalom (Movimento Studentesco) ideológiájának egyik lényeges eleme: feltűnő, hogy milyen kínosan törekednek elhatárolni magukat a politikai pártoktól. Ennek filozófiai magva az instrumentalizációból való félelem (melynek megfogalmazása többek közt a Marcuse-hatásra vezethető vissza), politikai érteleme pedig a parlamenti rendszer kritikája, a polgári demokrácia leleplezése (amelybe beleértik az OKP-t is). Az anketon elhangzott sok felszólalás is mutatja, hogy nincs itt szó a teljes Marcusei ideológia átvételéről: a diákok egyik mondanivalója az, hogy nem igaz az a tétel, melynek értelmében a munkásosztály integrálódott a kapitalista rendszerbe. A baj csak az — vélik —, hogy a „munkásosztályt elárulták a pártjai”. Ha ez nem így lenne, akkor „Franciaországban ma szocializmus lenne”. Látható, hogy az osztályharc álláspontját nem adták fel, sőt nyomtatósan vállalják, de ez voluntarista türelmetlenséggel párosul. Itt érhető tetten az is, amit nyugati maoizmusnak nevezhetünk. Ennek az éle — szoros összefüggésben a jelzett alapállással — irányul a szocialista országok politikájával szemben is. A szocialista országok szerintük — a nyugati kommunista pártokhoz hasonlóan — lemondtak a forradalomról, elpolgárasodtak, illetve jelentős polgári rétegeket konzerváltak. Egy divatos elemzés szerint — amely ezen az anketon is hangot kapott — e helyzet gyökere a Szovjetunió történelmi körülményeiben keresendő. Az iparosítás korszaka ugyanis a nyugati technika átvételét jelentette, már pedig meghatározott technika, illetve technológiai célkitűzés meghatározott politikai formákkal jár együtt. A „humánus” céloknak a termelékenység alá való rendelése együtt járt azzal, hogy a technikai apparátus az emberek irányításának polgári módszereit erősítette meg. (Ebben az elemzésben nem nehéz felismerni a Marcuse-tól kölcsönzött gondolatokat, konkrétan „Soviet Marxism” c. műve argumentációját. E beszámoló keretében természetesen nem bocsátkozhatom mélyebb elemzésbe, pusztán azoknak a benyomásoknak visszaadására szorítkozhatom, melyek az általam elérhető valóság-szeleten belül tipikusoknak mutatkoztak. A mondottakhoz hozzáfűzhetem, sok jel mutat arra: az OKP igyekszik komolyan szembenézni azzal a paradox helyzettel, melynek egyik összetevője az, hogy egyes csoportok megkérdőjelezzék a kommunista for-

radalmiságát, a másik pedig az, hogy a negyvenes évek vége óta példátlan mértékben radikálizálódnak a széles néprétegek.

Szociológiai kerekasztalok mellett

Maga a kongresszus, melyről a továbbiakban szólni szándékozom, a Palazzo Barberini pompás termelében rendezett vitáival — eltekintve a speciális szak-jellegű tapasztalatoktól — sok mindenben főtebb összefoglalt benyomásait igazolta.

A kongresszus napirendjén két fő-téma szerepelt: „A társadalomtudományok metodológiája” és „Szocio-kulturális átalakulások a fejlődő országokban” címmel. Mindkét témát két szekcióban vitatták. Az első téma két szekciója a következő problémákkal foglalkozott: „Előrelátás a társadalomtudományokban”, illetve „Mérés és osztályozás a társadalomtudományokban”. A második téma szekciója a modernizációval, illetve a társadalmi változások akcelerációjának formáival és mechanizmusával foglalkoztak. A fő témák mellett „kerek asztal”-megbeszéléseket is szerveztek a „forradalom szociológiája”, a katonai szociológia és az irodalom-szociológia művelői számára.

A metodológiai szekcióktól eltekintve az általános elméleti kérdések felvetése jellemezte a főbb referátumokat és magukat a vitákat. E kongresszusban ilymódon annak a tendenciának egyik megnyilvánulását láthatjuk, mely a baloldali orientálódás erősödésével, a marxizmus növekvő hatásával párhuzamosan hódít tért a polgári szociológiában, s mely a világnézet-elméleti problémákhoz való viszakanyarodásban, a társadalmi elkötelezettség vállalásában fejeződik ki. A jelzett tendencia természetesen rendkívül ellentmondásos, politikai értelemben át-meg átszövik a kispolgári ultraradikalizmus és anarchizmus legkülönbözőbb elemeit. Ugyanakkor rendkívül figyelmeztető, mert a nyugati világban végbemenő fontos változásokat tükrözi, s nem egy esetben a marxista társadalomtudomány és politika számára is támpontot adhat.

Harmadik-e a harmadik világ?

A római kongresszuson különösen a „harmadik világ” és a forradalom kérdésének szentelt a referátumokra és hozzászólásokra voltak jellemzők az említett sajátosságok. E témák fő referátumára, melyet Paul Sweezy tartott, érdemes külön kitérni.

P. Sweezy, a New York-i Monthly Review polgári baloldali körökben rendkívül népszerű kiadója, abból a téziséből indult ki, hogy a Harmadik világ nem „harmadik világ”, hanem a kettő közül az egyik része.

A „Harmadik világ” kifejezés mögött rejlő koncepció — mint mondta — a történelemnek egy olyan elméletére támaszkodik, amely szerint valamikor az egész emberiség az elmaradottság, az „alulfejlettség” állapotában volt, míg nem a Nyugat-Európai országok egy kis csoportja előre tudott törni, megindulva a kapitalista fejlődés útján. Néhány évszázad múlva a fejletlen („alulfejlett”) világ egy újabb része szakadt el a többitől, bizonyos történelmi körülmények, háborúk, forradalmak, stb. hatására. Így tötek létre a szocialista országok, amelyek megjelenésével a világ immár három részre szakadt. E koncepció azt sugallja, hogy a „fejlődő országok” előtt két út áll nyitva: a kapitalista és a szocialista. Ebben — vélte Sweezy — megegyezik mind az USA „liberális establishment-jének”, mind a Szovjetuniónak a békés egymás mellett élés koncepciójára épülő ideológiája (Amerikában lds. Rostow elméletét).

Mindezzel szemben a következő érveket hozta fel. Az az elképzelés, hogy a világ valaha — mondjuk 1500 évvel ezelőtt — az elmaradottság („alulfejlettség”) és a stagnálás állapotában volt (amelyben leledzik ma is a Harmadik világ) — misztifikáció. Hisz minden kontinens hozott létre történelmi folyamatot magas szintű kultúrákat. Az igazság az — s itt Sweezy szavaiból őszinte antikapitalista pátoz érződik —, hogy a kapitalizmus kezdettől fogva azért haladt előre, mert kizsákmányolta, leigázta a világ többi részét, a világ többi része pedig azért került az elmaradottság állapotába, mert a kapitalizmus kirabolta. Legpregnansabb India példája. Azt az országot, mely valaha a világ egyik leggazdagabb országa volt, az angolszásoknak sikerült rövid idő alatt úgy tönkretenniük, hogy ma a világ egyik lezűgényebb országaként tartjuk számon. Periféria és centrum létrejött, elmaradottság („alulfejlettség”) és fejlettség polarizálódása — íme a kapitalizmus története. E pólusok egymást feltételezik, elválaszthatatlanok, mint a szlám ikerk.

A „Harmadik világ” tehát a kapitalizmus másik arca. Sweezy egy sor adattal támasztotta alá azt a meggyőződését, hogy ez a helyzet szükségszerűen fenn is marad addig, amíg létezik egyáltalán a kapitalizmus: a „fejlődő országok” folytatják „alulfejlettségüket”, míg a fejlettek még tovább előrerugaszkodnak. A dolgok ilyen állásával szembeállítva nyerik el igazi értelmüket a XX. sz. kommu-

nista forradalma. Ezek nem valamilyen történelmi véletlen következményei, mint a burzsoá ideológia igyekszik elhitetni, hanem az elmaradott országok harcának eredményei, melyek igyekeznek áttörni az utóbbi századok alatt rájuk kényszerített logikát.

Csak azok a népek szabadulhatnak meg az elmaradottság-fejlettség, illetve „alulfejlettség”-fejlettség polarizációjának e logikájától, melyek teljesen szakítanak a kapitalista világrendszerrel, megbontva nemcsak a politikai, hanem a gazdasági, kereskedelmi, stb. kapcsolatokat is. Példa erre Kína, a két Korea, a két Vietnam, Kuba és Dél-Amerika többi részének szcmeállítására.

Marcuse, Mao és „a perifériák forradalma”

Sweezy vázolt gondolatmenetéből kitűnik, hogy egy sor helytálló meglátás (melynek szimpátiáms voltát csak növeli bizonyos őszinte humanista, antikapitalista pátoz) keveredik jó pár téves következtetéssel.

A kapitalizmus és a gyarmatosítás, a kapitalizmus és a „Harmadik világ” viszonyának értékelésében természetesen nem lehet vitánk vele. Abban azonban már igen, ahogyan a szocialista forradalmakat értékeli. Ezeket — mint láttuk — egyoldalúan a fejletlen országok helyzetéből vezeti le, figyelembe se veszi proletár-jellegüket. Ebben teljesen Marcuse nyomán jár (Marcuse szerint pl. Lenin kizárólag olyan teoretikus volt, aki Marxtól az elmaradott országokra alkalmazta). A szocialista forradalomnak az elmaradott országok helyzetéből való levezetése nemcsak történelmileg téves, de a mai aktuális politikai problémák szempontjából is. Ebből egyenesen következik azzal a Mao-i tétellel való egyetértés, amely kimondja, hogy a ma forradalma a perifériák lázadása a centrum ellen, mely szerint tehát a forradalmi központ a „Harmadik világ”.

Az itt megfogalmazott ellenvetések — olasz marxisták részéről — ilyen vagy olyan formában elhangzottak a kongresszuson is. Ehelyütt nem szeretném szaporítani őket, csak egy problémára utalnék még. Természetesen helyes az, ahogyan Sweezy kiemeli a gyarmati kizsákmányolás szerepét. Ezzel azonban még nem érinti, s nem oldja meg a kapitalizmus keletkezésének nagyon fontos kérdését. Elméletében teljesen magyarázat nélkül maradt az, miért „törhetett előre” a nyugat-európai országok kis csoportja a többiek rovására. Erre utalt az egyik hozzászóló, Umberto Melotti is, a Milanóban megjelenő „Terzo Mondo” (nota bene: a „Harmadik világ”) problémáival külön folyóirat foglalkozik) szerkesztője s a forradalomnak szentelt „Rivoluzione e società” c. alapos monográfiája szerzője. Melotti rámutatott arra, hogy csak „az ázsiai termelési mód” marxi elméletéből kiindulva lehet ezt a problémát megoldani.

Jómagam az irodalom-szociológiai „kerekasztal” munkájában vettem részt „Strukturalizmus, marxizmus és irodalom-szociológia” című előadásommal. E kerek asztal tevékenységére — speciálisabb jellege miatt — nem térek ki.

Merre tart a „nyugati baloldal”?

Úgy vélem, tanulmányutam és a szociológiai kongresszus alkalmából szerzett tapasztalataim e rövid összefoglalása is segítheti annak a felismerésnek terjedését, hogy a világban lezajló társadalmi-politikai folyamatok új, bár még sokszor tisztázatlan alapelvekre hivatkozó baloldali hozták létre Nyugatban, olyan baloldalt minden esetre, amelyre érdemes odafigyelni. A társadalomtudományok a szociológia területén ez úgy tükröződik, hogy a baloldali polgári szociológiának és a marxizmusnak széles érintkezési területe jött létre, amely amennyire veszélyes, bizonyos szempontból annyira pozitív is. Ez a helyzet rendkívül differenciált elméleti reakciókat kíván meg.

KASSAI KELEMEN JÁNOS

